

دهوری لینین له پهمانی لوزان و دابهشکردنی کوردستاندا چی بو؟



کاردو بۆکانی

ماموستای یاریدهدهری تیئوری و فلسفه‌ی رامیاری لهزانکۆی دبلن-نیر له‌ند

رۆژی ههینی ۲۴ ئهم مانگه، ۹۲ سال به‌سه‌ر په‌یمانی لوزان و دابهشکرانه‌ی کوردستاندا تیپه‌ر ده‌بیت. له‌سه‌ر ئهم دابهشکرانه شروقه‌گه‌لێک کراون که پانیه‌ی به‌شینی زۆریان له‌سه‌ر خاڵیک ده‌سورینه‌وه که نامۆ نییه به‌چاندو هزری رامیاری کۆمه‌لگاکانی رۆژه‌لاتی نافین—"تیئوری پیلانگیری". به‌گویره‌ی ئهم تیئوریه له‌کۆتایی شه‌ری جیهانی یه‌که‌مدا، هاوپه‌یمانان خوشیان له‌چاره‌ی کورد نه‌هاتوووه کوردستانیان به‌سه‌ر ئهم چوار ده‌وله‌ته‌دا دابهشکردوو. به‌لام هه‌ندیک قولبونه‌وه له‌ره‌وتی روداوه‌کانی کوردستان و هه‌ریم به‌دریژایی ساله‌کانی ۱۹۱۹ هه‌تا ۱۹۲۳ پینچه‌وانه‌ی ئهم تیئوریه‌مان بۆ ده‌سه‌لمینن. له‌م بابه‌ته‌دا چاویکی کورت و بابته‌ی به‌و سالانه‌دا ده‌خشین و هه‌ول ده‌دین ئهو پرسیاره و لام بده‌ینه‌وه: گه‌لو بۆچی بزوتنه‌وه‌ی کورد نه‌یتوانی ئهو هه‌له‌ی که له‌ساله‌کانی ۱۹۱۹ و ۱۹۲۱ دا بۆی رخصسا بقوزینه‌وه و سه‌ری له‌لوزان ده‌ره‌ینا؟

بۆ هه‌لگیرسان و سه‌رخستنی هه‌ر شو‌رشیک ۶ فاکتۆری سه‌ره‌کی ده‌وریان هه‌یه که نه‌بوونی هه‌ر کامیان ده‌توانی شو‌رش ئاسته‌نگ بکات. ئه‌لبه‌ت کاتیک که ده‌لین شو‌رش مه‌به‌ستمان له‌راپه‌رین و گۆرانکاری روکه‌شی و تا‌کره‌هه‌ندی نییه. مه‌به‌ست له‌شو‌رش کۆمه‌لگای گۆرانکاری بنچینه‌ی رامیاری، کۆمه‌لایه‌تی، چاندى و سه‌ربازییه. ئهم کۆمه‌له گۆرانکارییه ده‌توانی له‌هاوه‌یه‌کی کورتدا به‌ده‌ست بخزیت و ده‌شکریت له‌دریژخایه‌ندا به‌دی بیت. له‌میانه‌ی وه‌ده‌ست خستنیاندا ده‌کرئ توندوتیژی به‌کار بیت و ده‌شکرئ به‌شیوازیکی ئاشتیانه‌و به‌دوور له‌توندوتیژی وه‌دی بیت. ئهم ۶ فاکتۆره بریتین له:

۱. خواست و ویستی کۆمه‌لگا؛ به‌ی ویستی کۆمه‌لگا و هه‌بوونی ئاستیکی پێویست له‌نازه‌ایه‌تی کۆمه‌لگایی هه‌ج به‌ستینیکی شو‌رشگیری به‌دی نایه‌ت. ناره‌زایه‌تی کۆمه‌لگاش کاتیک دینه ئاره‌وه که ویسته‌کانی کۆمه‌لگا له‌گه‌ل دۆخی هه‌ی ئهو کۆمه‌لگایه‌دا ناهاوسه‌نگ بیت. بۆ وینه کاتیک که ئاستی ویسته‌کانی کۆمه‌لگا به‌ره‌و ژوور هه‌له‌ده‌کشیت، به‌لام ئاستی باردودۆخی ژبانی کۆمه‌لگا هاوته‌ریب له‌گه‌لیدا هه‌لناکشیت، درزی نیوان ئهو دووانه ریگه بۆ ناره‌زایه‌تی کۆمه‌لگا ده‌کاته‌وه (گور، ۲۰۱۱: ۹؛ دیلاپورتا و دیانی، ۱۹۹۹: ۶). به‌پینچه‌وانه کاتیک که هه‌ردوو هیلی ویسته‌کان و باردودۆخی هه‌ی تیکه‌ل به‌یه‌ک و هاوته‌ریب له‌گه‌ل یه‌کدا بچنه پێشی، ناره‌زایه‌تی کۆمه‌لایه‌تی دروست نابیت.

۲. هه‌بوونی ریکخستن و پارتی رامیاری؛ ناره‌زایه‌تی کۆمه‌لگا له‌ دۆخی هه‌ی و هه‌بوونی خواستی پێویست بۆ گۆران به‌ته‌نیا به‌س نییه بۆ سه‌ره‌له‌دان و شو‌رش. له‌پله‌ی دوو هه‌مدا ریکخستن یان پارتی

رامیاری پیوسته بۆ ریکخسته کردنی کۆمه‌لگا و نارەزایەتییه‌کانی. سەرکەوتن یان ژێرکەوتنی بزووتنەوهی شۆرشگیر زیاتر گریڤراوی ریکخسته کردنی کۆمه‌لگا و قۆزتنەوهی هەملەکانە تا ناستی نارەزایەتی کۆمه‌لگایی (گامسۆن و مئیر، ۱۹۹۶: ۲۷۷). گرینگی ریکخستن لەو کاتاندا زیاتر دەبێت کە کۆی بزووتنەوه‌که ریبەریکی کارزیماتیکی نییه کە توانای راکێشانی کەسانیکی زۆری هەبێ، کاتیک کە بەلە جیاوازه‌کانی دەولەت یەکگرتوون لە دژی شۆرش، و لەو کاتەدا دامودەزگاکانی دەولەت بەهیزتر و سەرکوتەرتر بن (گرین، ۱۹۹۰: ۹۲-۹۳).

۳. یەکیتهی نەتەوهی و هەبوونی وتاریکی گشتگیر کە رووی لە زۆربەیی چینه‌کانی کۆمه‌لگا بێت؛ سەرکەوتنی شۆرش پیوستی بە بەشداری هەره زۆری چینه جیاوازه‌کانی کۆمه‌لگا هەیه و ئەم چەشنە بەشداربوونەش پیوستی بە وتاریکی گشتگیر کە ئەو چینه خۆیانی تیدا ببیننەوه (تیلی، ۱۹۷۸: ۲۰۴؛ گرین، ۱۹۹۰: ۶۶-۷۴). بەشداربوونی هەملەلایەنە یەکیک لەو خالانەیه کە شۆرش لە راپەرین، سەر هەڵدان و کودەتا جیا دەکاتەوه. بە پێچەوانەی ئەوانە دوو هەم کە بە یەک یا دوو چینی کۆمه‌لگا دەکرین، شۆرش پیوستی بە بەشداربوونی زۆربەیی چین و توێژەکانی کۆمه‌لگا هەیه (هانتینگتون، ۱۹۹۴: ۴۴). ئەگەر چاویک بە شۆرشەکانی پێشدا بخشین دەبینین کە ئەوهی کە شۆرشێ فەرانسەیی مسۆگەر کرد بەشدارێ هەملەلایەنە توێژەکانی کۆمه‌لگا بوو. لە راستیدا ئەو هۆکارە کە بواری بە سەرکەوتنی راپەرینی "فرۆندە"ی فەرانسە ئەدا لە سالی ۱۶۴۸دا، بەشدار نەبوونی تەنیا یەک چین، واتە چینی جووتیار بوو. بەلام بەشداربوونی ئەو چینه لە راپەرینه‌کانی سالی ۱۷۸۹ دا بوو بە هۆی سەرکەوتنی شۆرشێ فەرانسە (گرین، ۱۹۹۰: ۶۶). ئەگەر چاویک لە شۆرشێ قیبتنام ۱۹۴۵-۱۹۷۵ بەکەین دەبینین کە هۆکاری سەرکەوتنی ئەم شۆرشەش بەشدارێ هەملەلایەنە چین و توێژەکانی کۆمه‌لگا بوو، بە سۆسیالیست و ناسۆسیالیستەوه (جیاپ، ۲۰۰۱: ۳۳-۳۴-۷۴-۸۹).

۴. نەبوونی یەکیتهی لە نێو بەلە جیاوازه‌کانی دەولەتدا؛ چەندە یەکیتهی نەتەوهی و بەشداری گشتگیری کۆمه‌لگا گرینگی بێت بۆ سەرکەوتنی شۆرش، ئەوه‌ندەش پڕشوبلاوی بەلە جیاوازه‌کانی دەولەت کاریگەری ئەزینی هەیه. ئەو هۆکارانە کە یەکریزی بەلەکانی دەولەت تیکەدەن بریتین لە قەیرانی ئابووری، هەلمەتی چاکسازی لە لایەن بەلایکی دەولەت و شکەستی دەولەت لە شەری دەرەکیدا. بۆ وینە، یەکیک لە هۆکارە سەرەکییه‌کانی سەرکەوتنی هەردوو شۆرشێ فەرانسە ۱۷۸۹ و شۆرشێ چین ۱۹۱۱ ناکۆکی نێوان چینی خاوەن دەسلەلات و چینی بازرگان-خاوەن زەوی ئەو ولاتانە بوو (سکاکیۆل، ۱۹۷۹: ۸۰-۸۱). یان ئەگەر چاویک لە شۆرشێ ئەلجەزایری ۱۹۶۲ بەکەین دەبینین کە سەرکەوتنی شۆرش زیاتر بۆ نایەکریزی دەولەتی فەرانسە دەگەرێتەوه تا بۆ هیزی جەماوەری و سەربازی "بەرهی نازادبخواری نەتەوهی" ئەلجەزایر (FLN). تیچووی شەری فەرانسە لە ئەلجەزایرە ئەوه‌ندە زۆر بوو کە بەلە جیاوازه‌کانی دەولەتی فەرانسە هەتا ناستی شەری ناوخوازی برد (دوون، ۱۹۷۲: ۱۴۷-۱۴۸؛ گرین، ۱۹۹۰: ۷۴-۱۱۳).

۵. قەیرانگەلیکی گشتی کە بتوانن توانایی سەرکوتکاری لە دەولەت زەوت بەکەن؛ هەندیک فاکتۆر هەن کە لە دەرەوهی کۆنترۆلی دەولەتدان و دەتوانن کە کۆی پەرگال یان سیستیمی دەولەت تیکەدەن. باشترینی ئەم فاکتۆرانە بەزینی دەولەتە لە شەری دەرەکیدا کە دەبێتە هۆی دروست بوونی بۆشایی هیز و دەتوانری لە لایەن بزووتنەوهی شۆرشگیر هوه بقۆزریتهوه (تیلی، ۱۹۹۴: ۵۴؛ دیفرۆنزۆ، ۱۹۹۶: ۱۶). هەندیک لەو شۆرشانە کە لە میانە بەزینی سوپای ولاتەکه‌یاندا هەلگیرسان بریتین لە شۆرشێ فەرانسەیی سالی ۱۸۷۱، شۆرشێ ئۆکتۆبری روسیه ۱۹۱۷ و شۆرشێ چین ۱۹۴۷ (جانسۆن، ۱۹۸۲: ۱۰۷). قەیرانی ئابووری یەکیکی ترە لەو فاکتۆرانە کە دەتوانن شەژان بخاتە نێو دامودەزگای دەولەتەوه. بۆ وینە لە سالیه‌کانی پێش شۆرشێ فەرانسە ۱۷۸۹، پەرگال یان سیستیمی ئابووری ئەو ولاتە دۆخیکی

گهلیک خرابی ههبووه. نرخی زۆربهی شتهکان هەر له گهەم و برنجهوه بگره ههتا دهگاته سووتهمهنی بهرزبوونهوهیهکی ئهوتۆیان بینوه (گرین، ۱۹۹۰: ۱۳۸؛ تارۆ، ۱۹۹۴: ۷۰).

۶. رینگهپی دراوی نیونهتهوهیی و یارمهتی دهرهکی؛ ههبوونی بهستینیکی ههیمی و ناونهتهوهیی که هیلانی شۆرش بدات دهتوانی دهوریکی دیاریکهری لهسههر رهوتی شۆرش ههیبیت. بۆ وینه شهیری یهکهمی جیهانی بهستینیکی لهباری خولقاند بۆ سههرکهوتنی شۆرشهکانی میگزیک، ئارژانتین، ئورۆگوو، چین و رووسیه (گولدفرانک، ۱۹۹۴: ۱۱۹). رینگهپی دراوی نیونهتهوهیی چهنده گرینگ بێت، یارمهتی دهرمهکش بۆ سههرخستنی شۆرش ئهوهنده گرینگه. هههرچهنده یارمهتی دهرمهکی زیاتر بێت ئهوهندهش شانسی سههرکهوتنی شۆرش له سههریه (گور، ۲۰۱۱: ۲۷۰؛ کریسی، ۱۹۹۶: ۱۵۵؛ هورۆوینز، ۲۰۰۰: ۲۳۰). بۆ وینه به بێ یارمهتی یهکیتی سوڤیهت بۆ بزوتنهوهی نازادخواری ئیریتره ئهگهری سههرکهوتنی شۆرش ئهوه و لاته له سالی ۱۹۹۱ دا ئهستهم بوو (هورۆوینز، ۲۰۰۰: ۲۷۲). یارمهتی دهرمهکی بۆ بزوتنهوهی شۆرشگهر چهنده دهتوانی کاریگهری ئهڕینی لهسههر شۆرش دانیت، ههبوونی ئهوه یارمهتیه بۆ دهولت دهتوانی ئهوهنده کاریگهری نهرینی لهسههر دانیت. له ئامریکای لاتین بۆ وینه، یارمهتی ویلایهته یهکگرتووهکانی ئامریکا بۆ ریزیمه دیکتاتورهکان بهسهستیگی گهوره بوو بۆ سههرکهوتنی شۆرش ئهوه و لاتانه (گرین، ۱۹۹۰: ۱۲۶). بهلام کاتیک که یارمهتی ئامریکا نهما، هیزی سههرکهوتنهوهی ئهم ریزیمانه دابهزی و ریکای بۆ سههرخستنی شۆرش خوش کرد. بۆ وینه، کاتیک که ئامریکا له سالی ۱۹۷۸ دا یارمهتیهکانی ریزیمی "سوّمۆزا"ی بری، دهولتی نیکاراگوو بێ هیز بوو و سالیکی تی وهرنهگهرا که شۆرش ئهوه و لاته سههرکهوت (مهک ئادهم، ۱۹۹۶: ۳۵؛ گرین، ۱۹۹۰: ۱۲۷).

به لهبهر چاوگرتهی ئهم ۶ فاکتوره ئهگهر چاوئیک به میژووی کوردستان له سالهکانی ۱۹۱۹ ههتا ۱۹۲۱ دا بخشینین دهبینین که بهشیکی زۆری ئهم فاکتوره له ئارادا بوون. هههر بۆیه ههندیک له میژوونوسان ئهوه ماوهیه به "دهرفتهی زیرین" بۆ نازادی کوردستان و سههرهخوویی نهتهوهیی ناودیر دهکن (ئیزمدی، ۱۹۹۲: ۵۸؛ کهندال، ۱۹۹۳: ۳۰). بهلام ئهم چهشنه ناودیر کردنه بۆ و ئهوه فاکتورهانی که له ئارادا بوون چین؟

فاکتوری یهکهم، واته خواست و ویستی کۆمهڵگا له ئارادا بووه. ههبوونی دهیان سههرههاندان له چوار قورنهی کوردستان، واته سههرههاندانی شیخ مهحمود له پاریزگهی سلیمانی ۱۹۱۹، سههرههاندانی کۆچگری له هههریمهکانی دیرسیم ۱۹۲۰، سههرههاندانی سمکو شکاک له ناوچهی ورمی ۱۹۲۰، سههرههاندانی شیخ سهعیدی پیران ۱۹۲۳، سههرههاندانی ئاگری ۱۹۲۷ و راپهرینی دیرسیم ۱۹۳۸، ئهوه دهسهلمینن که کۆمهڵگای کوردهواری خواست و ویستی نازادی و سههرهخوویی ههبووه.

فاکتوری دووههم، واته ریکخستن و پارتی رامیاری له ئارادا بوون و توانیویانه له ئاست و شوینی خویاندا بهرخووانی باش بکن. تهناهت له ههندیک شویندا بهرخووان ئهوهنده بههیز بووه که دهولتهانی داگیرکههر دهستهو داوینی قیل و کهلهک بوون بۆ شهههاندانی سههرههاندانهکه. بۆ وینه له سههرههاندانی دیرسیمدا، کاتیک که سوپای تورکیه بهرخووانی بێ وینهی کوردانی پی ناشکیت، سهید رهزا بانگ دهکات بۆ دانوسان لهسههر مافی کورد. کاتیک که سهید رهزا به مههستی وتووێژ دهچیت بۆ لای کهمالیستهکان، هههر لهوی دهیگرن و له داری دهن (دهرسیمی، ۲۰۰۱: ۳۲۱؛ لازاریف، د.د، ۱۹۹۹: ۲۰۰۳). سههرههاندانی سمائل ناغای سمکوژ هههر بهو چهشنه له ناو برا.

فاکتوری سههم، واته یهکیتی نهتهوهیی و ههبوونی وناری رامیاری گشتگیر که زۆربهی چین و تووژمهکانی کۆمهڵگا لهخویدا بگرین، له ئارادا نهبووه. هههر بهلگهیهک نییه گوزاره له هاوکاری و یهکیتی بزوتنهوهکانی کوردی چوار لای کوردستان بکات. ههندیک جار له نیو بزوتنهوهی یهک بهشی

كوردستانيشدا تهنانت يهكيتي نهبووه. بۆ وئنه ئهگهر چاو له بزووتنهوهي باكووري كوردستان بكهين دهبين كه له كاتيكا كه بهدرخانيهكان باسيان له سهربهخويي كوردستان دهكرد و ديانكوت كات كاتي سهربهخوييه، سهيد عهبدولقادي نههري و قهوارهپاريزهكان پيداگريان له ئوتونومي و مانهوه لهگهل "برا" توركهكاندا دهكرد (دهرسيمي، ۲۰۰۱: ۱۴۵-۱۴۶؛ كهندال، ۱۹۳: ۳۲).

فاكتورى چوارهم، واته پرشوبلاوى نيو بالهكانى دهولت له ئارادابووه. ئيمپراتورى عوسمانى له حالى رووخاندا به دوو بالدا دابهش ببوو. بالى سولتان عهبدولحهמיד خوازيارى بهردهوامى پهركال و سيستيمي پاشايهتى بوو، له كاتيكا ئاتاتورك و كهمالايستهكان ههولى دامهزراندنى دهولت-نهتهوهي توركيان دهدا. لايهنگرانى سولتان له ئيستهنبوول بوون و كهمالايستهكانيش كه دهولتى ئيستانبوول و سولتانيان قهبوول نهبوو له ئانكارا دهولتتكي نوپيان بيكهينا بوو.

فاكتورى پنجههم، واته ههبوونى قهيرانى تۆخى گشتگير كه كۆي پهركالى دهولتى توركى شلهژانديبوو، له ئارادا بووه. پاش تهواو بوونى شهري يهكهيمى جيهانى و بهزىنى دهولتى عوسمانى لهو شهردا هاوپهيمانان نهو ولاتهيان داگير كردبوو و پهيمانى سيفرسيان بهسهدا سهپانديبوو. ئاتاتورك نهونده لاواز ببوو كه پهنايى بۆ كوردهكان برد و تهنانت له ژير ناوى "برايتى گهلان"دا ههنديك سهروك خيلى كورديشى خاپاند (كهندال، ۱۹۹۳: ۴۸). لهو دۆخه دژوارهدا دهولتى عوسمانى تواناي سهركوتكردى بزووتنهوهي كوردى نهبوو و لهولاوهشهوه دهولتى ئيرانيش له دۆخىكى باشتردا نهبوو.

فاكتورى شهشم، واته ريگهپندراوى نيودهولتى و يارمهتى دهركى له بوارى "ديپلوماسى"دا ههبووه. بهلگه ميژووييهكان باس لهوه دهكهن كه دونهي رۆژئاوا و هاوپهيمانان لايهنگرييان له دروست كردنى كوردستانى ئازاد كردوه. بهلگه يهكهيم جارنامهى ۱۴ خالى "وودرو ويلسون" سهروك كۆمارى ئه كاته ئامريكايه كه له خالى ۱۲ دا به راشكاوى باس له مافى كورد دهكات و دهلى كه كوردان دهبي "به تهواي دهرفهتى دهست تيوهرنه دراويان ههبيت بۆ پيشخستنى [پيكهاتهى] خوبهريه بهر"ى خويان. بهلگه دووهم پهيمانى سيفرسه كه ئهويش به راشكاوى له خالى ۶۲ و ۶۴ دا داكوكى له مافى كورد و دامهزراندنى كوردستانى ئازاد دهكات. بهلام يارمهتى دهركى هاوپهيمانان تهنيا له ناستى "ديپلوماسى"دا بووه و هيج بهلگه يهك لهسهر نهوه نيه كه هاوپهيمانان يارمهتى مالى يان سهربازى بزووتنهوهي كورديان كرديت. نهوهي كه يارمهتى ديپلوماسى، ئابوورى و سهربازى پيگهيشته كهمالايستهكان و دهولتى تازهدامهزراوى تورك بوو له ئانكارا، نهك كورد. بهلام ئهو يارمهتيانه له كوپه هاتوون و كئ ناردوونى، ئيستا ديينه سهر ئهو باسه.

بهلگه ميژووييهكان ههموو باس لهوه دهكهن كه له سالى ۱۹۱۹ بهولاوه يهكيتى سوقيهت به سهروكايهتى "فلاديمير لينين" يهكهيم يارمهتيدهرى كهمالايستهكان بووه و ئهو يارمهتيانهش ههموو رهههندهكاني سهربازى، ئابوورى و ديپلوماسى له خوى گرتووه. بۆ وئنه، يهكهيم ولاتيك كه پهيمانى دوستايهتى لهگهل كهمالايستهكان واژو كرد و دهولتى ئانكاراي له سالى ۱۹۲۱ دا به فهرمى ناسى يهكيتى سوقيهت بوو (مهك دول، ۱۹۹۷: ۱۳۸؛ رۆمانو، ۲۰۰۶: ۳۶). ئههه پهيمانه لهگهل خويدا بوو به هوى ئهوهي كه لينين دابينكهري چهك و تهقهمنى كهمالايستهكان بيت، نهتهنيا بۆ دامهزراندنى دهولت-نهتهوهي تورك بهلكوو بۆ له ناو بردنى سهرههلهدانه يهك له دواي يهكهكاني كورد (جووهيدا، ۲۰۰۶: ۱۲۲؛ دوون، ۱۹۷۲: ۱۹۳-۱۹۵؛ دهرسيمي، ۲۰۰۱: ۲۹۰؛ ئولسون، ۱۹۹۲: ۴۸۰-۴۹۲؛ بهردخان، ۲۰۰۵: ۱۶-۱۸-۱۹؛ قانلى، ۲۰۰۵: ۱۵۸؛ كهندال، ۱۹۹۳: ۴۹؛ هاريس، ۱۹۹۰: ۱۱۸-۱۱۹). لينين به باشى ناگاي له راپهرينى كوردهكان و سهركوتكرديان بووه. چونكه كاتيک كه كهمالايستهكان راپهرينى شيخ سهعيديان له خويندا گهوزاند، "ئهنتيرناسيونالى سيههم" كه له ژير كاريگهري لينين و بولشويكهكاندا بوو، راپهرينهكهى سهركونه كرد و به ئامراز و كريرتهى "ئيمپرياليسم"ى ناوډير كرد (قان بروونينسن، ۱۹۹۲: ۲۹۲؛ بۆزئهرسلان، ۲۰۰۳: ۲۹). لينين ههنگاوئيك لههوش زياتر روپشت و له ژير داواي

ئاتاتوركدا ئۇ ئۆتۆنۆمىيەى كە بە ھەرىمى "كوردستانى سور"ى دابوو لە ئازەربايجان، لە سالى ۱۹۲۳دا وەريگرتەوہ و ھەرىمەكەى خستە سەر "كۆمارى ئازەربايجان" (قائلى، ۲۰۰۵: ۱۵۸-۱۵۹).

ئەگەر بگەرىنەوہ سەر پرسیارى سەرەكى كە لە دەستپىكى بابەتەكەدا دامانرشت، لە ولامدا دەتوانىن بلىن؛ ئۇ فاكئورانەى كە بوون بە ھۆى ھەلوەشانەوہى پەيمانى سىفرەس و سەپاندنى پەيمانى لۆزان، لە پلەى يەكەمدا نەبوونى يەكئىتى نەتەوہى بوو و لە پلەى دوو ھەمدا ھالىكارى لىنن بۆ كەمالىستەكان. ئەگەر كوردەكان يەكگرتوو بايەن و يەكئىتى سۆفەيت لەو ئاستەدا يارمەتى كەمالىستەكانى نەكردايە، ئەگەرى زۆرى ھەبوو كە بزووتتەوہى كورد لەو قوناخە ھەستيارەدا سەرکەوتوو لە ئاو دەر ھاتبايە. ئەلبەت من لەو باوەردام كە ئىمە ناتوانىن رەخنەى لىنن و بلۆكى سۆسالىستى بگەين لە مەر يارمەتى كردنى ئاتاتورك. پىموايە ئەم چەشنە رەخنە كردنە ناشارمزابى راميارى دەنوينى، چونكە سىياسەت لەسەر بەرژمەندى دەكرىت و لەوانەى لىنن بەرژمەندى خۆى لەگەل ئاتاتوركدا بىنبىت. بەلام ئەگەر چاويك لە سىياسەتى لىنن لەمەر شۆرشى گەلانى "دونيای سىھەم" بگەين، مژارەكە جياواز دەبىت.

پاش سەرکەوتنى شۆرشى سۆسالىستى ۱۹۱۷ لە رووسىە يەككە لە بەرنامەكانى يەكئىتى سۆفەيت يارمەتى كردنى شۆرشى گەلانى "دونيای سىھەم" بوو، كە ئەو ھەش ھۆكارى خۆى ھەيە و شروڤە كردنى لە پانتايى ئەم بابەتەدا ناگونجى. يەكەم ھەنگاوى سۆفەيت لەو پىناوہدا سازدانى "كۆنگرەى يەكەمى گەلانى رۆژھەلات" بوو كە لە سالى ۱۹۲۰دا لە شارى "باكو" بەرپوہ چوو. "ھۆشيمىن" رىبەرى شۆرشى قىتنام كە لەو كۆنگرەيدا بەشدار بوو دەلىت؛ "پاش ئەم كۆنگرە مۆزووييە، سەرەراى ھەبوونى كىشەگەلىكى زۆرى ناوخۆيى و دەرەكى، رووسىەى شۆرشگىر قەت دوولئى نەكرد لە يارمەتى كردنى ئۇ گەلانەى كە لە ئاكامى شۆرشە مۆزووييەكەى خويدا و مەخبەر ھاتبوون. يەككە لە گرینگترىن بربارەكانى ئۇ كۆنگرەىە كردنەوہى زانينگەى رۆژھەلات بوو" (ھۆشيمىن، ۱۹۶۷: ۴۴). ئۇ زانينگەيە بۆ پەرودەكردنى شۆرشگىرانى ئاسيايى و ئافرىقايى دروست كرابوو كە بە وتەى ھۆشيمىن ۱۵۰ مامۇستا و ۱۰۲۲ خويندكارى لە ۶۲ ولاتى جياوازموہ ھەبوو. لە ھەلسەنگاندنى ئەم زانينگەيدا ھۆشيمىن دەلىت؛ "بە بى زىاد پىوہنان، دەكرى بگوترى كە لە ژىر ميجى ئەم زانينگەيدا داھاتوو گەلانى داگىركراو شاراوہىە" (ھۆشيمىن، ۱۹۶۷: ۴۶). لە بىرمان نەچىت كە پىش ئەوہى ھۆشيمىن لەو زانينگەيدا پەرودە بىنبىت، لە خواردنگەكانى پاريسدا كارى كردوو. سەرەراى ئەوہى كە مروفىكى ولاتپەرور بوو، توانايى بەرپوہردنى شۆرشىكى مەزنى وەكوو قىتنامى نەبوو. بەلام لەو زانينگەيە پەرودەى پىويستى ھەزرى، بىردۆزى و رىكخستى بىنيوہ و بۆ قىتنام بەرى كراوتەوہ. ئەلبەت ئۇ يارمەتيدانە تەنيا لەو ئاستەدا نەبوو و ھەتا سەرکەوتنى دوايى شۆرشى قىتنام لە بوارى سەربازى و مالى و دىپلۆماسيدا بەردەوام بوو.

يارمەتى سۆفەيت و بلۆكى سۆسالىسىم بۆ گەلانى ژىر دەستى ئۇ كاتە سەرنجى بەشىكى زور لە شۆرشگىرانى گەلانى ئاسيا و ئافرىقاي راكىشاوہ و ھۆى سەرەكى بە سۆسالىست بوونيان بوو. بۆ وىنە كەسىكى وەكوو ھۆشيمىن مروفىكى نەتەوہپارىز بوو و لە ھەولئى ئازاد كردنى ولاتەكەيدا بوو. يەكەم جار كە جارنامەى ۱۴ خالى "وودرۆ ويلسون" دەخوينتەوہ، پەناى بۆ دەبات و داواى مافى چارەبخوونوسىنى گەلى قىتنام دەكات. بەلام كاتىك كە وودرۆ ويلسون پشتگوى دەخات و لە ھەمان كاتدا لىنن و پشتگىرىيەكانى بلۆكى سۆسالىسىم دەبىنى، سۆسالىسىم ھەلدەبژىرئىت، بەبى ئەوہى كە بگەوتتە خزمەت و راژە كردنى سۆسالىسىمەوہ. بەلام بە پىچەوانەى قىتنام و بزاقى ئازادىخوازى گەلانى ژىردەستى ئۇ كات، بەشىكى زور لە بزاقى كورد كەوتە راژەى سۆسالىسىمەوہ، بەبى ئەوہى كە بەرەى سۆسالىسىم ھىچ گرینگىيەك بە بزووتتەوہى كورد بەدات. لە ژىر سەرۆكايەتى خودى لىننيدا بلۆكى سۆسالىستى دەستى ھەبوو لە قەلاچۆ كردنى كوردان و دابەشبوونى كوردستاندا. ھەر لەو كاتەوہ ھەتا سالانى پىش رووخانى، يارمەتى داگىركەرانى كوردستانى كردوو. بۆ وىنە، لە سالانى ۱۹۸۰دا، واتە

ئەو كاتەى كە يارمەتى شۆرشى ئىرىزەى دەكرد، يەكئىتى سۆقىيەت چەكى لە جۆرى مى-۱، ھىپ-م، ھىلىكوپتېرى سكۆرسكى و نەفەرىسى ئاسنىنى بۆ دەولەتى توركىيە رەوانە كرددووە لە دژى پەكەكە (لەبىزىر، ۱۹۹۶: ۸۳). لەمانەش زىاتر، سۆسىالىسىم بزاقى كوردى كرددووەتە پىش قەراولى خۆى و لە مەترىزى پىشەمەدا شەرى دونىاي رۆژئاوا و سەرمایەدارى پىدەكات. ئەموش واى كرددووە كە فاككۆرى شەشەمى سەركەوتنى شۆرش، واتە يارمەتى دەركى، لە قازانجى توركىيەدا بشكئتەوہ نەك بزاقى كورد، و توركىيەش زۆر زىرەكانە كەلكى لەوہ وەرگرتووە!

ھەر چەندە يارمەتى دەركى تەنبا يەك فاككۆرە لە شەش، بەلام فاككۆرىكى گرینگە و بزاقى كورد بە گشتى و شۆرشى رۆژئاوا بەتاييەت پىويستە لە بەرچاوى بگرن. بە ھەر شىوہىيەك شۆرش پىناسە بگەين دەبىنين كە لە رۆژئاواى كوردستاندا شۆرشىكى ھەمەلايەنە لە ئارادايە. بەلام سەركەوتنى كۆتايى ئەو شۆرشە پىويستى بە فاككۆرى شەش ھەيە. بۆ راستى ئەم وتەيە پىويست ناكات زۆر دور بىروين، با لە فەرماندەكانى يەپەگە و يەپەژە بىرسىن ئاخۆ ھاوكارى ھاوپەيمانان كاريگەرى ھەبووە يان نا. ئەگەر كاريگەرى ھەبووە پىويستە ھەول بىرئىت بۆ بەردەوام كردن و بەرفرە كردن بۆ رەھەندەكانى دىپلۆماسى، ئابوورى و ھتد. بەلام بەم زمانە سۆسىالىستىيە توندەى كە ئىستا ھەيە، لەم باوەردا نىم فاككۆرى شەشمان پى مسۆگەر بكرئىت. لەوانەيە لە كەمبەونەوہى مەترسىيەكانى داعشدا، ئەو يارمەتییە سەربازىيە كەمەى كە ئىستا ھەيە، ئەموش لە دەست بەدين.

كۆتايى

بە پىي ئەوہى كە بزووتنەوہى سەدەى بىستەمى كورد زياتر لە ژىر كاريگەرى چەيدا بووە، ئەو كاريگەرى بەلى بەسەر زۆربەى شۆرقە راميارىيەكاندا كئشاوہ. ھەندىك جار ئەم كاريگەرىيە واى كرددووە كە مئزووى خۆشمان وەك ئەوہى كە ھەبووە شۆرقە و ئازەنتى نەكەين. يەكئىك لەوانە پەيمانى لوزان و دابەشكردنى كوردستان بەسەر چوار دەولەت-نەتەوہى ھەرىمى دايە. بە گوئىرەى وتارى باوى راميارى كورد پەيمانى لوزان بەرھەمى "پىلانگىرى" دونىاي رۆژئاوا و بەرەى كاپىتالىسىم بوو. بەلام لە راستىدا ھۆكارى سەركەى سەرنەگرتنى پەيمانى سىقرەس و سەپاندنى لوزان لە پلەى يەكەمدا بۆ نەبوونى يەكئىتى نەتەوہىيە و لە پلەى دووھەمدا يارمەتى سەربازى، دىپلۆماسى و ئابوورى يەكئىتى سۆقىيەت بە سەرۆكايەتى لىنين بۆ توركىيە دەگەرتەتەوہ. ئەگەر كوردەكان يەكگرتوو بايەن و ئاتاتورك لەم ئاستەدا يارمەتى ھەمەلايەنەى لىنينى پى نەگەيشتايە، مئزووى سەدەى بىستەمى كوردى زۆر جىاواز دەبوو لەوہى كە ھەيە.

Kardo.bokani@gmail.com

:Bibliography

Bedirxan, S. (2005) The Case of Kurdistan Against Turkey. Available online: <http://www.saradistribution.com/thecaseofkurdistan.htm>

Bozarslan, H. (2003) "Kurdish Nationalism in Turkey: From Tacit Contract to Rebellion 1919-1925". In: Vali, A. ed. Essays on the Origins .of Kurdish Nationalism. California: Mazda

Revolutionary Movements, Second & DeFronzo, J. (1996) Revolutions .Edition. Oxford: Westview

- Della Porta, D. and Diani, M. (1999) *Social Movements An Introduction*. Oxford: Blackwell
- دەر سیمی، ن. (۲۰۰۱، [۱۹۵۲]) دەر سیم له میژووی کوردستاندا. وەرگێر له تورکیهوه بو کوردی، دزیی، ف.ا. ههولێر: موکریانی.
- Dunn, J. (1972) *Modern Revolutions; An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon*. London: Cambridge University Press
- Gamson, W. and Meyer, D. (1996) "Framing Political Opportunity". In: McAdam, D., McCarthy, J. and Zald, M. eds. *Comparative Perspectives on Social Movements; Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press
- Giap, V.N. (2001, [1961]) *Peoples War Peoples Army; The Viet Cong Insurrection Manual for Underdeveloped Countries*. Hawaii: University Press of the Pacific
- Goldfrank, W. (1994, [1986]) "The Mexican Revolution". In: Goldstone, J. ed. *Revolutions; Theoretical, Comparative, and Historical Studies*. Second Edition. Toronto: University of California, Davis
- Greene, T. (1990, [1974]) *Comparative Revolutionary Movements; Search For Theory and Justice*, Third Edition. New Jersey: Prentice Hall
- Harris, N. (1990) *National Liberation*. London: Penguin Books
- Horowitz, D. (2000, [1985]) *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press
- Huntington, S. (1994, [1986]) "Revolution and Political Order". In: Goldstone, J. ed. *Revolutions; Theoretical, Comparative, and Historical Studies*. Second Edition. Toronto: University of California, Davis
- Izady, M.R. (1992) *The Kurds; A Concise Handbook*. Washington: Taylor Francis &
- Johnson, C. (1982, [1966]) *Revolutionary Change*. Second Edition. Stanford: Stanford University Press
- Jwaidah, W. (2006) *The Kurdish National Movement; Its Origin and Development*. New York: Syracuse University Press
- Kendal, N. (1993, [1980]) "Kurdistan in Turkey". In: Chaliand, G. ed. *A People Without A Country; The Kurds and Kurdistan*. New York: Olive Branch

Kriesi, H. (1996) "The Organizational Structure of New Social Movements in a Political Context". In: McAdam, D., McCarthy, J. and Zald, M. eds. *Comparative Perspectives on Social Movements; Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press

لازاريف، پ.س، محوی، ش.خ، فاسیلییهوا، ی.ای، حسرتیان، م.ی، و ژیگالینا. (۱۹۹۹) تاریخ کردستان. ترجمه به فارسی امین یواره، ک. و صدقی، م. کلن: فروغ.

Laizer, S. (1996) *Martyrs, Traitors and Patriots; Kurdistan after the Gulf War*. London: Zed Books

McAdam, D. (1996) "Conceptual Origins, Current Problems, Future Directions". In: McAdam, D., McCarthy, J. and Zald, M. eds. *Comparative Perspectives on Social Movements; Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press

McDowall, D. (1997) *A Modern History of the Kurds*. London: I.B. Tauris

Minh, H.C. (1967) *On Revolution; Selected Writings, 1920-66*, Fall, B.B. edition. New York: Praeger

Olson, R. (1992) "The Kurdish Question in the Aftermath of the Gulf War: Geopolitical and Geostrategic Changes in the Middle East". *Third World Quarterly*, 13 (3): 475-499

Romano, D. (2006) *The Kurdish Nationalist Movement; Opportunity, Mobilization and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press

Social Revolutions; A Comparative Analysis & Skocpol, T. (1979) *States and Social Revolutions; A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press

Tilly, C. (1978) *From Mobilization to Revolution*. Massachusetts, London: Addison-Wesley

Tarrow, S. (1994) *Power in Movement; Social Movements, Collective Action and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press

Van Bruinessen, M. (1992) *Agha, Shaik and State: On the Social and Political Organisation of Kurdistan*. London: Zed Books Ltd

Vanly, I.S. (2005, [1992]) "The Kurds in the Soviet Union". In: Kreyenbroek, P. and Sperl, S. eds. *The Kurds; A Contemporary Overview*. London: Routledge

واته چینی جوتیار بوو. بهلام بهشداربوونی ئهو چینه له راپهرینهکانی سالی ۱۷۸۹ دا بوو به هوی سهرکهوتنی شورشی فهرانسه (گرین، ۱۹۹۰: ۶۶). ئهگهر چاویک له شورشی قییتنام ۱۹۴۵-۱۹۷۵ بکهین دهبینین که هۆکاری سهرکهوتنی ئهم شورشاهش بهشداري همههلاينهی چین و توژیژمکانی کۆمهلمگا بوو، به سۆسیالیست و ناسۆسیالیستهوه (جیاپ، ۲۰۰۱: ۳۳-۳۴-۷۴-۸۹).

۴. نهبوونی یهکیتی له نیو باله جیاوازهکانی دهولتهدا؛ چهنده یهکیتی نهتهوهیی و بهشداري گشتگیری کۆمهلمگا گرینگ بیت بو سهرکهوتنی شورش، ئهوهندهش پرشوبلاوی باله جیاوازهکانی دهولته کاریگهری ئهرینی ههیه. ئهو هۆکارانهی که یهکریزی بالهکانی دهولته تیکدهدهن بریتین له قهیرانی نابووری، ههلمهتی چاکسازی له لایهن بالیکي دهولته و شکستهی دهولته له شهری دهرهکیدا. بو وینه، یهکیک له هۆکاره سهرمهکیهکانی سهرکهوتنی ههر دوو شورشی فهرانسه ۱۷۸۹ و شورشی چین ۱۹۱۱ ناوکۆکی نیوان چینی خاوهن دهسهلات و چینی بازهرگان-خاوهن زهوی ئهو ولاتانه بوو (سکاکیپۆل، ۱۹۷۹: ۸۰-۸۱). یان ئهگهر چاویک له شورشی ئهلجهزایری ۱۹۶۲ بکهین دهبینین که سهرکهوتنی شورش زیاتر بو نایهکریزی دهولتهی فهرانسه دهگهریتهوه تا بو هیزی جهماوهری و سهربازی "بهری نازادیکوازی نهتهوهیی" ئهلجهزایر (FLN). تیچووی شهری فهرانسه له ئهلجهزایره ئهوهنده زور بوو که باله جیاوازهکانی دهولتهی فهرانسهی ههتا ئاستی شهری ناوخوای برد (دوون، ۱۹۷۲: ۱۴۷-۱۴۸؛ گرین، ۱۹۹۰: ۷۴-۱۱۳).

۵. قهیرانگهلیکی گشتی که بتوانن توانایی سهرکوتهکاری له دهولته زهوت بکهن؛ ههنديک فاکتور ههن که له دهرهوی کۆنترۆلی دهولتهدان و دهوانن که کۆی پهرگال یان سیستیمی دهولته تیکبدهن. باشترینی ئهم فاکتورانه بهزینی دهولته له شهری دهرهکیدا که دهبیته هوی دروست بوونی بۆشایی هیز و دهوانری له لایهن بزوتنهوی شورشگيرموه بقوزریتهوه (تیلی، ۱۹۹۴: ۵۴؛ دیفرۆنۆ، ۱۹۹۶: ۱۶). ههنديک لهو شورشانهی که له میانهی بهزینی سوپای ولاتهکهیاندا ههلهگرساوان بریتین له شورشی فهرانسهی سالی ۱۸۷۱، شورشی ئوکتوبری رووسییه ۱۹۱۷ و شورشی چین ۱۹۴۷ (جانسون، ۱۹۸۲: ۱۰۷). قهیرانی نابووریش یهکیک تره لهو فاکتورانهی که دهوانی شلهزان بخاته نیو دامودزگای دهولتهوه. بو وینه له سالهکانی پيش شورشی فهرانسه ۱۷۸۹، پهرگال یان سیستیمی نابووری ئهو ولاته دوخیکی گهلیک خراپی ههبووه. نرخی زوربهی شتهکان ههر له گهنم و برنجهوه بگره ههتا دهگاته سووتهمهنی بهرزبوونهوهیهکی ئهوتویان بینیهوه (گرین، ۱۹۹۰: ۱۳۸؛ تارو، ۱۹۹۴: ۷۰).

۶. ریگهپیدراوی نیونهتهوهیی و یارمهتی دهرهکی؛ ههبوونی بهستنیکی ههریمی و ناونهتهوهیی که هیلانی شورش بدات دهوانی دهریکي دیاریکهری لهسهر رهوتی شورش ههبیته. بو وینه شهری یهکهمی جیهانی بهستنیکی لهباری خولقاند بو سهرکهوتنی شورشهکانی میکزیک، ئارژانتین، ئورۆگۆی، چین و رووسییه (گولدفراک، ۱۹۹۴: ۱۱۹). ریگهپیدراوی نیونهتهوهیی چهنده گرینگ بیت، یارمهتی دهرهکیش بو سهرخستنی شورش ئهوهنده گرینگه. ههرچهنده یارمهتی دهرهکی زیاتر بیت ئهوهندهش شانسی سهرکهوتنی شورش له سهرییه (گور، ۲۰۱۱: ۲۷۰؛ کریسی، ۱۹۹۶: ۱۵۵؛ هورۆویتز، ۲۰۰۰: ۲۳۰). بو وینه به بی یارمهتی یهکیتی سوقیته بو بزوتنهوی نازادیکوازی ئیریتره ئهگهری سهرکهوتنی شورشی ئهو ولاته له سالی ۱۹۹۱ دهستهتم بوو (هورۆویتز، ۲۰۰۰: ۲۷۲). یارمهتی دهرهکی بو بزوتنهوی شورشگير چهنده دهوانی کاریگهری ئهرینی لهسهر شورش دانیت، ههبوونی ئهو یارمهتییه بو دهولته دهوانی ئهوهنده کاریگهری نهرینی لهسهر دانیت. له ئامریکای لاتین بو وینه، یارمهتی ویلایهته یهکگرتووهکانی ئامریکا بو ریژیمه دیکتاتورهمکان بهر بهستنیکی گهوره بوو بو سهرکهوتنی شورشی ئهو ولاتانه (گرین، ۱۹۹۰: ۱۲۶). بهلام کاتیک که یارمهتی ئامریکا نهما، هیزی سهرکوتهکارانهی ئهم ریژیمانه دابهزی و ریگای بو سهرخستنی شورش

خۆش کرد. بۆ وینه، کاتیک که ئامریکا له سالی ۱۹۷۸ دا یارمهتیهکانی ریژییمی "سۆمۆزا"ی بری، دهولتهتی نیکار اگوۆ بی هیز بوو و سالیکی تی وهر نهگهرا که شۆرشى ئهو ولاته سه رکهوت (مهک نادم، ۱۹۹۶: ۳۵؛ گرین، ۱۹۹۰: ۱۲۷).

به له بهر چا و گرتنی ئهم ۶ فاکتوره ئه گه ر چا ویک به میژووی کوردستان له سالهکانی ۱۹۱۹ ههتا ۱۹۲۱ دا بخشینین ده بینین که به شیکى زوری ئهم فاکتوره له ئارادا بوون. هه ر بۆیه هه ندیک له میژو و نووسان ئهو ماوهیه به "ده رفهتی زیرین" بۆ ئازادی کوردستان و سه ر به خۆیی نه ته وه یی ناو دیر ده کم (ئیزه دی، ۱۹۹۲: ۵۸؛ که ندال، ۱۹۹۳: ۳۰). به لام ئهم چه شنه ناو دیر کردنه بۆ و ئهو فاکتوره نه ی که له ئارادا بوون چین؟

فاکتوری یه کمه، واته خواست و ویستی کۆمه لگا له ئارادا بووه. هه بوونی ده یان سه ره ه لدان له چوار قور نه ی کوردستان، واته سه ره ه لدانى شیخ مه محمود له پارێزگه ی سلیمانى ۱۹۱۹، سه ره ه لدانى کۆچگرى له هه ریمه کانی دیرسیم ۱۹۲۰، سه ره ه لدانى سمکۆ شکاک له ناوچه ی ورمى ۱۹۲۰، سه ره ه لدانى شیخ سه عیدى پیران ۱۹۲۳، سه ره ه لدانى ناگرى ۱۹۲۷ و راپه رینی دیرسیم ۱۹۳۸، ئه وه ده سه لمینن که کۆمه لگای کورده واری خواست و ویستی ئازادی و سه ر به خۆیی هه بووه.

فاکتوری دووهه م، واته ریکه خستن و پارته رامیاری له ئارادا بوون و توانیویانه له ئاست و شۆینی خۆیاندان به ر خۆدانى باش بکه ن. ته نه اهت له هه ندیک شۆیندا به ر خۆدان ئه مهنده به هیز بووه که ده ولته تانى داگیر که ر ده سه ته وادوینی فیل و که له ک بوون بۆ شه که ستدانى سه ره ه لدانه که. بۆ وینه له سه ره ه لدانى دیرسیمدا، کاتیک که سوپای تورکیه به ر خۆدانى بی وینه ی کوردانى پی ناشکیت، سه ید ره زا بانگ ده کات بۆ دانووسان له سه ر مافی کورد. کاتیک که سه ید ره زا به مه به ستی و تووێژ ده چیت بۆ لای که مالیسته کان، هه ر له وێ ده یگرن و له دارى ده دن (ده رسیمى، ۲۰۰۱: ۳۲۱؛ لازاریف ئ.د.، ۱۹۹۹: ۲۰۰۳). سه ره ه لدانى سمائیل ئاغای سمکۆش هه ر به ر چه شنه له ناو برا.

فاکتوری سه یهه م، واته یه کیتی نه ته وه یی و هه بوونی وتاری رامیاری گه شتگیر که زۆر به ی چین و تووێزه کانی کۆمه لگا له خۆیدا بگرئ، له ئارادا نه بووه. هیه چ به لگه یه ک نییه گوزاره له هاوکارى و یه کیتی بزووتنه و ه کانی کوردی چوار لای کوردستان بکات. هه ندیک جار له نیو بزووتنه وه ی یه ک به شى کوردستانیشدا ته نه اهت یه کیتی نه بووه. بۆ وینه ئه گه ر چا و له بزووتنه وه ی باکووری کوردستان بکه ین ده بینین که له کاتیکدا که به در خانیه کان باسیان له سه ر به خۆیی کوردستان ده کرد و دیانکوت کات کاتی سه ر به خۆییه، سه ید عه بدولقادرى نه هری و قه وار په ریزه کان پێداگریان له ئۆتۆنۆمى و مانه وه له گه ل "برا" تورکه کاندان ده کرد (ده رسیمى، ۲۰۰۱: ۱۴۵-۱۴۶؛ که ندال، ۱۹۳: ۳۲).

فاکتوری چواره م، واته په ر شوبلاوی نیو باله کانی ده ولته ت له ئارادا بووه. ئیمپراتوری عوسمانى له حالى رووخاندا به دوو بالدا دابه ش ببوو. بالى سولتان عه بدولحه مید خواز یاری به رده وامى په رگال و سیستیمی پاشایه تی بوو، له کاتیکدا ئاتاتورک و که مالیسته کان هه ولئى دامه زراندنى ده ولته ت-نه ته وه ی تورکیان ده دا. لایه نگرانى سولتان له ئیسته نبوول بوون و که مالیسته کانیش که ده ولته تی ئیستانبوول و سولتانیان قه بوول نه بوو له ئانکارا ده ولته تیکى نو بیان پیکه ینا بوو.

فاکتوری پینجه م، واته هه بوونی قه یرانىکی توخی گه شتگیر که کۆی په رگالی ده ولته تی تورکی شلته ژاندبوو، له ئارادا بووه. پاش ته وای بوونی شه رى یه کمه ی جیهانى و به زینی ده ولته تی عوسمانى له و شه ره دا هاو په یمانان ئهو ولاته یان داگیر کردبوو و په یمانى سیف ره سیان به سه ردا سه پاندبوو. ئاتاتورک ئه مهنده لاواز ببوو که په نایی بۆ کورده کان برده و ته نه اهت له ژیر ناوی "برایه تی گه لان" دا هه ندیک سه رۆک خیلئى کوردیشى خاپاند (که ندال، ۱۹۹۳: ۴۸). له و دوخه دژوارده ده ولته تی عوسمانى توانای

سەرکووتکردنی بزووتنهوهی کوردی نه‌بوو و له‌ولاه‌شه‌وه ده‌ولته‌تی ئێرانیش له‌ دو‌خیک‌ی باشت‌ردا نه‌بوو.

فاکتوری شه‌شم، واته‌ ریگه‌پێدراوی نیوده‌ولته‌تی و یارمه‌تی دهره‌کی له‌ بواری "دیپلۆماسی" دا هه‌بووه. به‌لگه‌ میژووبیه‌کان باس له‌وه‌ ده‌کهن که‌ دونه‌ی پ‌وژئاوا و هاوپه‌یمانان لایه‌نگرییان له‌ دروست کردنی کوردستانیک‌ی نازاد کرد‌وه. به‌لگه‌ی یه‌که‌م چاره‌نامه‌ی ۱۴ خالی "وودرۆ و لیسون" سەرۆک کۆماری ئه‌و کاته‌ی ئامریکایه‌ که‌ له‌ خالی ۱۲ دا به‌ راشکاوی باس له‌ مافی کورد ده‌کات و ده‌لی که‌ کوردان ده‌بی "به‌ ته‌وا‌ی دهره‌فتی ده‌ست تیوه‌ره‌در او‌یان هه‌بیت بۆ پیش‌خستنی [پیکه‌اته‌ی] خۆبه‌ریه‌به‌ر" ی خۆیان. به‌لگه‌ی دو‌وه‌م په‌یمانی سی‌فرسه‌ که‌ ئه‌ویش به‌ راشکاوی له‌ خالی ۶۲ و ۶۴ دا داکۆکی له‌ مافی کورد و دامه‌زراندنی کوردستانیک‌ی نازاد ده‌کات. به‌لام یارمه‌تی دهره‌کی هاوپه‌یمانان ته‌نیا له‌ ناستی "دیپلۆماسی" دا بووه و هه‌یچ به‌لگه‌یه‌که‌ له‌سه‌ر ئه‌وه‌ نییه‌ که‌ هاوپه‌یمانان یارمه‌تی مالی یان سه‌ربازی بزووتنه‌وه‌ی کوردیان کرد‌بیت. ئه‌وه‌ی که‌ یارمه‌تی دیپلۆماسی، ئابووری و سه‌ربازی پیکه‌یشت که‌مه‌الیسته‌کان و ده‌ولته‌تی تازه‌دامه‌زراوی تورک بوو له‌ ئانکارا، نه‌ک کورد. به‌لام ئه‌و یارمه‌تیانه‌ له‌ کویوه‌ هاتوون و کێ نار‌دوونی، ئیستا دێینه‌ سه‌ر ئه‌و باسه‌.

به‌لگه‌ میژووبیه‌کان هه‌موو باس له‌وه‌ ده‌کهن که‌ له‌ سالی ۱۹۱۹ به‌ولاه‌ یه‌کیتی سو‌قیه‌ت به‌ سه‌رۆکایه‌تی "فلا‌دیمیر لینین" یه‌که‌مین یارمه‌تیده‌ری که‌مه‌الیسته‌کان بووه و ئه‌و یارمه‌تیانه‌ش هه‌موو ره‌هه‌نده‌کانی سه‌ربازی، ئابووری و دیپلۆماسی له‌ خوی گرت‌وه. بۆ وینه‌، یه‌که‌م و لاتییک که‌ په‌یمانی دو‌ستایه‌تی له‌گه‌ل که‌مه‌الیسته‌کان واژۆ کرد و ده‌ولته‌تی ئانکارای له‌ سالی ۱۹۲۱ دا به‌ فه‌رمی ناسی یه‌کیتی سو‌قیه‌ت بوو (مه‌ک دۆل، ۱۹۹۷: ۱۳۸؛ رۆمانۆ، ۲۰۰۶: ۳۶). ئه‌م په‌یمانه‌ له‌گه‌ل خویدا بوو به‌ هۆی ئه‌وه‌ی که‌ لینین دابینکه‌ری چه‌ک و ته‌قه‌مه‌نی که‌مه‌الیسته‌کان بیت، نه‌ته‌نیا بۆ دامه‌زراندنی ده‌ولت-نه‌ته‌وه‌ی تورک به‌لک‌وو بۆ له‌ ناو بردنی سه‌ر هه‌له‌دانه‌ یه‌که‌ له‌ دوا‌ی یه‌که‌کانی کورد (جووه‌یدا، ۲۰۰۶: ۱۲۲؛ دوون، ۱۹۷۲: ۱۹۳-۱۹۵؛ دهرسیمی، ۲۰۰۱: ۲۹۰؛ ئولسون، ۱۹۹۲: ۴۸۰-۴۹۲؛ به‌ر‌دخان، ۲۰۰۵: ۱۶-۱۸-۱۹؛ فانی، ۲۰۰۵: ۱۵۸؛ که‌ندال، ۱۹۹۳: ۴۹؛ هاریس، ۱۹۹۰: ۱۱۸-۱۱۹). لینین به‌ باشی ئاگای له‌ راپه‌رینی کورده‌کان و سه‌رکووتکردنیان بووه. چونکه‌ کاتییک که‌ که‌مه‌الیسته‌کان راپه‌رینی شیخ سه‌عیدیان له‌ خویندا گه‌م‌وزاند، "ئه‌نتی‌ناسیونالی سه‌یهم" که‌ له‌ ژیر کاریه‌گری لینین و بۆله‌شویکه‌کاندا بوو، راپه‌رینه‌که‌ی سه‌رکۆنه‌ کرد و به‌ ئامراز و کریگرت‌ه‌ی "ئیمیرالیسم" ی ناو‌دیر کرد (قان بروئینسن، ۱۹۹۲: ۲۹۲؛ بۆزنه‌رسلان، ۲۰۰۳: ۲۹). لینین هه‌نگاو‌یک له‌ه‌مش زیاتر رۆیشت و له‌ ژیر داوای ئاتاتورکدا ئه‌و ئوتونومییه‌ی که‌ به‌ ههریمی "کوردستانی سوور" ی دابوو له‌ نازه‌ربایجان، له‌ سالی ۱۹۲۳ دا وه‌ریگرت‌ه‌وه‌ و ههریمه‌که‌ی خسته‌ سه‌ر "کۆماری نازه‌ربایجان" (فانی، ۲۰۰۵: ۱۵۹-۱۵۸).

ئه‌گه‌ر بگه‌رینه‌وه‌ سه‌ر پرسیاری سه‌ره‌کی که‌ له‌ ده‌ستپێکی باه‌ته‌که‌دا دامانه‌شت، له‌ ولامدا ده‌توانین ب‌لین؛ ئه‌و فاکتورانه‌ی که‌ بوون به‌ هۆی هه‌له‌وه‌شانه‌وه‌ی په‌یمانی سی‌فره‌س و سه‌پاندنی په‌یمانی لۆزان، له‌ پله‌ی یه‌که‌مدا نه‌بوونی یه‌کیتی نه‌ته‌وه‌ی بوو و له‌ پله‌ی دو‌وه‌مدا هالیکاری لینین بۆ که‌مه‌الیسته‌کان. ئه‌گه‌ر کورده‌کان یه‌که‌گرت‌وو بایه‌ن و یه‌کیتی سو‌قیه‌ت له‌و ناسته‌دا یارمه‌تی که‌مه‌الیسته‌کانی نه‌ک‌ردایه‌، ئه‌گه‌ری زۆری هه‌بوو که‌ بزووتنه‌وه‌ی کورد له‌و قوناخه‌ هه‌ستیاره‌دا سه‌رکه‌وتوو له‌ ئاو دهر هات‌بایه‌. ئه‌لبه‌ت من له‌و باوه‌ردام که‌ ئیمه‌ ناتوانین ره‌مخه‌ی لینین و ب‌لۆکی سو‌سیالیستی بکه‌ین له‌ مه‌ر یارمه‌تی کردنی ئاتاتورک. پیموایه‌ ئه‌م چه‌شنه‌ ره‌مخه‌ کردنه‌ ناشاره‌زایی رامیاری ده‌نۆینی، چونکه‌ سیاسه‌ت له‌سه‌ر به‌رژه‌وه‌ندی ده‌ک‌ریت و له‌وانه‌یه‌ لینین به‌رژه‌وه‌ندی خوی له‌گه‌ل ئاتاتورکدا ب‌ینیبت. به‌لام ئه‌گه‌ر چاویک له‌ سیاسه‌تی لینین له‌مه‌ر شو‌رشی گه‌لانی "دونه‌ی سه‌یهم" بکه‌ین، مژاره‌که‌ جیاواز ده‌بیت.

پاش سەرکهوتنی شورشی سۆسیالیستی ۱۹۱۷ له رووسیه یهکیک له بهرنامهکانی یهکتیی سۆقیهت یارمته کردنی شورشی گهلانی "دونیای سیههم" بو، که ئهوش هۆکاری خۆی ههیه و شروقه کردنی له پانتایی ئهم بابتهدا ناگونجی. یهکهم ههنگاوی سۆقیهت لهو پیناوهدا سازدانی "کۆنگرهی یهکهمی گهلانی رۆژهلات" بو که له سالێ ۱۹۲۰دا له شاری "باکو" بهریوه چوو. "هۆشیمین" ریهیری شورشی قینتنام که لهو کۆنگرهیهدا بهشدار بووه دهلایت؛ "پاش ئهم کۆنگره میژووبیه، سههرای ههبوونی کیشهگهلیکی زۆری ناخوویی و دهرمکی، رووسیهی شورشگير قهت دوودلی نهکرد له یارمته کردنی ئهو گهلانهی که له ئاکامی شورشه میژووبیهکهی خویدا ومخهبر هاتبوون. یهکیک له گرینگترین بریارمکانی ئهو کۆنگرهیه کردنهوی زانینگهی رۆژهلات بوو" (هۆشیمین، ۱۹۶۷: ۴۴). ئهو زانینگهیه بو پهرومهکردنی شورشگيرانی ئاسیایی و ئافریقایی دروست کرابوو که به وتهی هۆشیمین ۱۵۰ ماموستا و ۱۰۲۲ خویندکاری له ۶۲ ولاتی جیاوازه ههبووه. له ههلسهنگاندنی ئهم زانینگهیهدا هۆشیمین دهلایت؛ "به بی زیاد پيوهنان، دهکرێ بگوترێ که له ژیر میچی ئهم زانینگهیهدا داهاتووی گهلانی داگیرکراو شارومه" (هۆشیمین، ۱۹۶۷: ۴۶). له بیرمان نهچیت که پیش ئهوی هۆشیمین لهو زانینگهیهدا پهرومه ببنیت، له خواردنگهکانی پاريسدا کاری کردوو. سههرای ئهوی که مروفیکی ولاتپهرور بووه، توانایی بهریوهکردنی شورشگيری مهزنی ومکو قینتنامی نهبووه. بهلام لهو زانینگهیه پهرومهدهی پيوستی هزی، بیردۆزی و ریکخستنی بینوه و بو قینتنام بهرێ کراوتهوه. ئەلبەت ئهویارمهتیدانه تهنیا لهو ئاستهده نهبووه و ههتا سههرکهوتنی دوایی شورشی قینتنام له بواری سهربازی و مالی و دیپلوماسیدا بهردهوام بووه.

یارمته سۆقیهت و بلۆکی سۆسیالیسم بو گهلانی ژیر دهستی ئهو کاته سهرنجی بهشگی زور له شورشگيرانی گهلانی ئاسیا و ئافریقای راکشاه و هۆی سهرمکی به سۆسیالیست بوونیان بووه. بو وینه کهسیکی ومکو هۆشیمین مروفیکی نهتههپاریز بووه و له ههولێ ئازاد کردنی ولاتهکهیدا بووه. یهکهم جار که جارنامهی ۱۴ خالی "وودرۆ ویلسۆن" دهخوینتهوه، پهناي بو دهبات و داوای مافی چارهخونوسینی گهلی قینتنام دهکات. بهلام کاتیک که وودرۆ ویلسۆن پشتگۆئ دهخات و له ههمان کاتدا لنین و پشتگيریهکانی بلۆکی سۆسیالیسم دهبینی، سۆسیالیسم ههلهبهژیریت، بهبی ئهوی که بکهویته خزمهت و رازه کردنی سۆسیالیسمهوه. بهلام به پینچهوانهی قینتنام و بزاقی ئازادخوازی گهلانی ژیرهستی ئهو کات، بهشگی زور له بزاقی کورد کهوته رازهی سۆسیالیسمهوه، به بی ئهوی که بهرهی سۆسیالیسم هنج گرینگیهک به بزوتههوی کورد دات. له ژیر سهروکایهتی خودی لنیندا بلۆکی سۆسیالیستی دهستی ههبووه له قهلاچۆ کردنی کوردان و دابهشبوونی کوردستاندا. ههر لهو کاتوه ههتا سالانی پیش رووخانی، یارمته داگیرکهرانی کوردستانی کردوو. بو وینه، له سالانی ۱۹۸۰دا، واته ئهو کاتهی که یارمته شورشی ئیریرهی دهکرد، یهکتیی سۆقیهت چهکی له جۆری می-۱، هیب-م، هیلیکوپتیری سکۆرسکی و نهفهر بهری ئاسنینی بو دهولتهی تورکیه رهوانه کردوو له دژی پهکهکه (لهیزیر، ۱۹۹۶: ۸۳). لهمانهش زیاتر، سۆسیالیسم بزاقی کوردی کردوهته پیش قهراولی خۆی و له مهتریزی پیشهوهدا شهری دونیای رۆژئاوا و سهرمایهداری پیدهکات. ئهوش وای کردوو که فاکتۆری شهشهمی سههرکهوتنی شورش، واته یارمته دهرمکی، له قازانجی تورکیهدا بشکیتوه نهک بزاقی کورد، و تورکیهش زور زیرمهکانه کهکی لهوه ومگرتوو!

ههر چهنده یارمته دهرمکی تهنیا یهک فاکتۆره له شهش، بهلام فاکتۆریکی گرینگه و بزاقی کورد به گشتی و شورشی رۆژئاوا بهتایهت پيوسته له بهرچاوی بگرن. به ههر شیوهیهک شورش پیناسه بکهین دهبینین که له رۆژئاوای کوردستاندا شورشگيری ههملایهه له ئارادایه. بهلام سههرکهوتنی کۆتایی ئهو شورشه پيوستی به فاکتۆری شهش ههیه. بو راستی ئهم وتهیه پيوست ناکات زور دوور برۆین، با له فهرماندهکانی یهپهگه و یهپهژه بپرسین ناخۆ هاوکاری هاوپهیمانان کاریگهری ههبووه یان

نا. ئەگەر کاریگەری ھەبوو پێویستە ھەول بەدریت بۆ بەردەوام کردن و بەرفەرە کردنیان بۆ
رەھەندەکانی دیپلۆماسی، ئابووری و ھتد. بەلام بەو زمانە سۆسیالیستییە توندەییەکاندا ھەبێت، ئەو
باوەردا نیم فاکتوری شەشمان پێ مسۆگەر بکەیت. لەوانەش لە ھەبوونەوی مەترسییەکانی داغدا،
ئەو یارمەتی سەربازییە کەمەیی کە ئێستا ھەبێت، ئەو شەش لە دەست بەدەین.

کۆتایی

بە پێی ئەوێ کە بزوتنەوی سەدەیی بیستەمی کورد زیاتر لە ژێر کاریگەری چەپدا بوو، ئەو
کاریگەری بە ئالی بەسەر زۆربەیی شەرۆقە رامیارییەکاندا کێشاو. ھەندیک جار ئەم کاریگەرییە وای
کردوو کە میژووی خۆشمان وەک ئەوێ کە ھەبوو شەرۆقە و ئازەنتی نەکەین. یەکیک لەوانە
پەیمانی لۆزان و دابەشکردنی کوردستان بەسەر چوار دەولەت-نەتەوێ ھەریمی دایە. بە گۆڕە
وتاری باوی رامیاری کورد پەیمانی لۆزان بەرھەمی "پیلانگیزی" دۆنیای رۆژئاوا و بەرھەمی کاپیتالیسم
بوو. بەلام لە راستیدا ھۆکاری سەرھەمی سەرئەگرتنی پەیمانی سێفرەس و سەپاندنی لۆزان لە پلە
یەکەمدا بۆ نەبوونی یەکیتی نەتەوێ و لە پلە دووھەمدا یارمەتی سەربازی، دیپلۆماسی و ئابووری
یەکیتی سۆڤیەت بە سەرۆکایەتی لنین بۆ تورکیە دەگەڕێتەو. ئەگەر کوردەکان یەکگرتوو بایەن و
ئاتاتۆرک لەو ئاستەدا یارمەتی ھەمەلایەنەیی لنینی پێ نەگەشتایە، میژووی سەدەیی بیستەمی کوردی
زۆر جیاواز دەبوو لەوێ کە ھەبێت.

Kardo.bokani@gmail.com

:Bibliography

- Bedirxan, S. (2005) The Case of Kurdistan Against Turkey. Available online:
<http://www.saradistribution.com/thecaseofkurdistan.htm>
- Bozarslan, H. (2003) "Kurdish Nationalism in Turkey: From Tacit Contract to Rebellion 1919-1925".
In: Vali, A. ed. Essays on the Origins of Kurdish Nationalism. California: Mazda
- .Revolutionary Movements, Second Edition. Oxford: Westview & DeFronzo, J. (1996) Revolutions
.Della Porta, D. and Diani, M. (1999) Social Movements An Introduction. Oxford: Blackwell
- دەرەسیمی، ن. (۲۰۰۱، [۱۹۵۲]) دەرەسیمی لە میژووی کوردستاندا. وەرگیر لە تورکیەو ھەبوو بۆ کوردی، دزیی، ف.ا. ھولتیر:
موکریانی.
- Dunn, J. (1972) Modern Revolutions; An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon.
.London: Cambridge University Press
- Gamson, W. and Meyer, D. (1996) "Framing Political Opportunity". In: McAdam, D., McCarthy, J.
and Zald, M. eds. Comparative Perspectives on Social Movements; Political Opportunities,
.Mobilizing Structures, and Cultural Framings. Cambridge: Cambridge University Press
- Giap, V.N. (2001, [1961]) Peoples War Peoples Army; The Viet Cong Insurrection Manual for
.Underdeveloped Countries. Hawaii: University Press of the Pacific
- Goldfrank, W. (1994, [1986]) "The Mexican Revolution". In: Goldstone, J. ed. Revolutions;
Theoretical, Comparative, and Historical Studies. Second Edition. Toronto: University of California,
.Davis
- Greene, T. (1990, [1974]) Comparative Revolutionary Movements; Search For Theory and Justice,
.Third Edition. New Jersey: Prentice Hall

- .Harris, N. (1990) *National Liberation*. London: Penguin Books
- .Horowitz, D. (2000, [1985]) *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press
- Huntington, S. (1994, [1986]) "Revolution and Political Order". In: Goldstone, J. ed. *Revolutions; Theoretical, Comparative, and Historical Studies*. Second Edition. Toronto: University of California, Davis
- .Francis & Izady, M.R. (1992) *The Kurds; A Concise Handbook*. Washington: Taylor
- Johnson, C. (1982, [1966]) *Revolutionary Change*. Second Edition. Stanford: Stanford University Press
- Jwaidah, W. (2006) *The Kurdish National Movement; Its Origin and Development*. New York: Syracuse University Press
- Kendal, N. (1993, [1980]) "Kurdistan in Turkey". In: Chaliand, G. ed. *A People Without A Country; The Kurds and Kurdistan*. New York: Olive Branch
- Kriesi, H. (1996) "The Organizational Structure of New Social Movements in a Political Context". In: McAdam, D., McCarthy, J. and Zald, M. eds. *Comparative Perspectives on Social Movements; Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press
- لازاريف، پ.س، محوی، ش.خ، فاسیلییه‌وا، ی.ای، حسرتیان، م.ی. و ژینگالینا. (۱۹۹۹) تاریخ کردستان. ترجمه به فارسی امین نواره، ک. و صدقی، م. کلن: فروغ.
- .Laizer, S. (1996) *Martyrs, Traitors and Patriots; Kurdistan after the Gulf War*. London: Zed Books
- McAdam, D. (1996) "Conceptual Origins, Current Problems, Future Directions". In: McAdam, D., McCarthy, J. and Zald, M. eds. *Comparative Perspectives on Social Movements; Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press
- .McDowall, D. (1997) *A Modern History of the Kurds*. London: I.B. Tauris
- .Minh, H.C. (1967) *On Revolution; Selected Writings, 1920-66*, Fall, B.B. edition. New York: Praeger
- Olson, R. (1992) "The Kurdish Question in the Aftermath of the Gulf War: Geopolitical and Geostrategic Changes in the Middle East". *Third World Quarterly*, 13 (3): 475-499
- Romano, D. (2006) *The Kurdish Nationalist Movement; Opportunity, Mobilization and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press
- China. & ,Social Revolutions; A Comparative Analysis of France, Russia & Skocpol, T. (1979) *States*. Cambridge: Cambridge University Press
- .Tilly, C. (1978) *From Mobilization to Revolution*. Massachusetts, London: Addison-Wesley
- Tarrow, S. (1994) *Power in Movement; Social Movements, Collective Action and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Van Bruinessen, M. (1992) *Agha, Shaik and State: On the Social and Political Organisation of Kurdistan*. London: Zed Books Ltd
- Vanly, I.S. (2005, [1992]) "The Kurds in the Soviet Union". In: Kreyenbroek, P. and Sperl, S. eds. *The Kurds; A Contemporary Overview*. London: Routledge